

Естетична культура особистості, зміст та рівні сформованості

(методична розробка)

ВСТУП

Естетичне виховання — це процес формування цілісного сприйняття і правильного розуміння прекрасного у мистецтві та дійсності; здатність до творчого самовиявлення притаманна людині.

Однак ця здатність вимагає свідомого, цілеспрямованого, планомірного і систематичного розвитку.

Основою, на якій здійснюється естетичне виховання є певний рівень художньо-естетичної культури особистості, її здатності до естетичного освоєння дійсності. Цей рівень виявляється як у розвитку всіх компонентів естетичної свідомості (почуттів, поглядів, переживань, оцінок, смаків, потреб та ідеалів), так і в розвитку умінь і навичок активної перетворюючої діяльності у мистецтві, праці, побуті людських взаєминах. Формування у школярів певної системи художніх уявлень, поглядів, які зможуть допомогти їм виробити в собі дійові критерії естетичних цінностей, готовність та уміння вносити елементи прекрасного у своє життя, починається із сприймання оточуючого.

Завданням естетичного виховання є не тільки розширення художнього сприймання, списку прочитаних книг, почутих музичних творів, а й організація людських почуттів, духовного росту особистості, регуляція і корекція поведінки.

Естетичне виховання проникає в усі сфери дитячого життя, воно забезпечується всіма ланками виховання і використовує багатство і різноманітність його засобів.

Усе це дає право вважати головним принципом естетичного виховання принцип все загальності естетичного виховання і художньої освіти.

Методологічною основою і важливим принципом естетичного виховання на сучасному етапі є ідея комплексного підходу який у реалізації системи естетичного виховання має подвійне значення. По-перше, система естетичного виховання має будуватися так, щоб різні види мистецтва постійно взаємодіяли між собою у процесі впливу на дитину, тобто організовується необхідність тісної взаємодії мистецтва на основі міжпредметних зв'язків. По-друге, естетичне виховання як виховання засобами мистецтва, так і засобами дійсності повинно стати органічною частиною будь-якого виду виховання.

Система естетичного виховання будується з урахуванням принципу творчої самодіяльності учнів. Це виявляється у здатності школярів переносити вироблені творчі навички на виконання будь-якої справи.

Нові завдання в галузі виховання у загальноосвітній школі суверенної України докорінним чином змінили і установки в естетичному вихованні. Від завдань бачити, відчувати, розуміти прекрасне вони перетворились на більш складні і пов'язані зі здатністю творити його у навколишній дійсності, праці, мистецтві, у повсякденному житті. Ця здатність є важливою ознакою нашого часу і забезпечується завдяки реалізації принципу естетизації усього дитячого життя.

Ці принципи забезпечують реалізацію системи естетичного виховання і сприяють формуванню естетичної культури підростаючого

Одним з основних завдань школи на сучасному розвитку естетичного виховання є створення його системи. Під системою розуміється живий, цілеспрямований, організований і контрольований процес художньо-естетичної освіти, розвитку, виховання дітей, побудований на основі сукупності методологічних принципів, психолого-педагогічного обґрунтування методичних документів, які забезпечують

здійснення у нерозривному зв'язку з естетичним вихованням особистості, її моральний і трудовий розвиток.

Основним структурним елементом системи естетичного виховання є особистість, оскільки мета, завдання, специфічні методи естетичного виховання орієнтовані на естетичний і загальний розвиток особистості, збагачення її у педагогічному процесі з урахуванням індивідуальних і психологічних особливостей організації впливу на учнів різного віку.

Однією з ведучих підсистем естетичного виховання є навчально-виховний процес школи. Предмети природничо-математичного, гуманітарного та естетичного циклів, а також трудове виховання вносять у цю підсистему свій вклад і одночасно тісно пов'язані між собою як її елементи. Керівну роль у забезпеченні педагогічної цілеспрямованості цього процесу відіграє учитель.

Наступна підсистема — позакласна діяльність школярів, пов'язана з навчально-урочною діяльністю. Особливе місце належить в ній факультативним курсам з предметів художнього та Інших циклів, функціонування цієї підсистеми передбачає необхідність використання творчого підходу до будь-якого виду діяльності дитини, форми і методів пробудження їх до інтересу до естетичної творчості, а також здійснення педагогічного контролю за соціально-цінною діяльністю учнів у процесі позакласної та позашкільної роботи, організації дозвілля і поведінки дітей різного віку.

Важливою підсистемою є також художньо-естетичні впливи засобів масової комунікації (преса, радіо, телебачення, кіно), сім'ї, мікро середовища школяра. Контроль з боку школи за діяльністю її елементів виявляється у вивченні і аналізі впливів, ступеня сформованості в учнів естетичного ідеалу, смаку, критичної оцінки естетичної інформації, художніх інтересів і потреб школярів у галузі мистецтв, мотивів спілкування з ним.

Таким чином функціонування системи естетичного виховання ефективно здійснюється тоді, коли вона діє не ізольовано, а включається у комплекс усієї навчально-виховної роботи і здійснюється з допомогою цілеспрямованого педагогічного керівництва. **Метою** естетичного виховання є високий рівень естетичної культури особистості, її здатність до естетичного освоєння дійсності. **Естетична культура** — сформованість у людини естетичних знань, смаків, ідеалів, здібностей до естетичного сприймання явищ дійсності, творів мистецтва, потреба вносити прекрасне в оточуючий світ, оберігати природну красу.

Її рівень виявляється як у розвитку всіх компонентів естетичної свідомості (почуттів, поглядів, переживань, смаків, потреб, ідеалів), так і в розвитку умінь і навичок активної перетворюючої діяльності у мистецтві, праці, побуті, людських взаєминах. Естетична свідомість — форма суспільної свідомості, яка є художньо-емоційним освоєнням дійсності через естетичні сприйняття, почуття, судження, смаки, ідеали і виражається в естетичних поглядах та мистецькій творчості.

Структуру естетичної свідомості складають:

1. Естетичні сприйняття. Виявляються у спостережливості, вмінні помітити найсуттєвіше, що відображає зовнішню і внутрішню красу предмета, явища, процесу, відчувати радість від побаченого, відкритого.

2. Естетичні почуття. Почуття насолоди, які відчуває людина, сприймаючи прекрасне в оточуючій дійсності, творах мистецтва.

3. Естетичні судження. Передають ставлення особистості до певного об'єкта, явища. У педагогічній практиці недопустиме нав'язування учням вчителем своїх

міркувань. Навпаки, він повинен допомагати їм виявляти самостійність при з'ясуванні естетичної вартості предметів.

4. Естетичні смаки. Постають як емоційно-оціночне ставлення людини до прекрасного. Мають вибірковий, суб'єктивний характер. Стандартних смаків не існує, вони пов'язані з індивідуальним баченням і сприйняттям.

5. Естетичний ідеал. Це своєрідний зразок, з позиції якого особистість оцінює явища, предмети дійсності. Відображає уявлення про красу, її критерії.

Найважливішим завданням естетичного виховання є формування і розвиток естетичного сприйняття, яке складає основу естетичного почуття.

Зміст естетичного виховання конкретизується у програмах з літератури, музики, образотворчого мистецтва, основ наук, у різних самодіяльних об'єднаннях учнів (хори, оркестри, ансамблі, літературні, драматичні, хореографічні гуртки, кіно- і фотогуртки), у роботі студій (художніх, спортивних тощо), під час факультативних занять з етики, естетики, різних видів художньої творчості, історії мистецтва тощо.

Джерелами естетичного виховання є художня література, музика, образотворче, театральне мистецтво, кіно, природа, естетика шкільних приміщень, зовнішній вигляд учителів та учнів, взаємини між учнями і вчителями та ін.

В естетичному вихованні учнів величезне значення має особистість педагога. Його поведінка, одяг, осанка, рухи, міміка, голос, тон — все це має бути взірцем для учнів. Показники естетичної вихованості учнів — це і їх зовнішній вигляд, манера поводитися, розмовляти, вигляд їхніх підручників, зошитів тощо.

Естетичне виховання є багатограним процесом, основу якого складають такі напрями:

1. Життя і діяльність дитини в сім'ї. Тут формуються основи естетичних смаків, почуттів, на що впливають організація побуту в оселі, одяг, взаємини в сім'ї, оцінювання старшими краси предметів, явищ, безпосередня участь в естетичній діяльності тощо.

2. Виховна діяльність дошкільних закладів. Здійснюється через естетику побуту, систему спеціальних занять (музика, образотворче мистецтво, танці, ігри тощо).

3. Навчально-виховна діяльність загальноосвітніх закладів. Передбачає залучення учнів до оволодіння змістом навчальних дисциплін (мови, літератури, історії, предметів природничого циклу, музики, образотворчого мистецтва), позакласної виховної роботи (танцювальні гуртки, хорові колективи, студії образотворчого мистецтва та ін.). У школах створюють спеціалізовані гуманітарно-естетичні класи, що сприяє естетичному розвитку учнів.

4. Навчально-виховна робота позашкільних дитячих виховних закладів (будинки і палаци дитячої та юнацької творчості, студії, дитячі музичні та художні школи тощо). Діяльність спрямована на задоволення інтересів, розвиток здібностей дітей, залучення їх до активної естетичної діяльності.

5. Діяльність професійних навчально-виховних закладів. Навчаючись у них, майбутні фахівці отримують естетичні знання, беруть участь у діяльності мистецьких аматорських колективів, набувають вмінь естетичної діяльності.

6. Вплив засобів масової інформації. Діяльність їх поєднує елементи багатьох видів мистецтва. Проте засилля в них «масової культури» ускладнює процес формування здорових естетичних смаків, потребує копіткої роботи вихователів, батьків, випереджуючого формування високих естетичних потреб, смаків, несприйняття потворного.

ЕСТЕТИЧНА КУЛЬТУРА ОСОБИСТОСТ, ЗМІСТ ТА РІВНІ СФОРМОВАНОСТІ

Естетичне опанування світу об'єднує в своєму змісті такі тісно пов'язані процеси, як його сприйняття, духовна переробка й практичне перетворення у відповідності з потребами суб'єкта.

В суспільстві постійно здійснюється розвиток і зміна явищ матеріальної і духовної культури у взаємодії їх змісту та форми. Людина відображає реальну дійсність у єдності і протилежності не тільки раціонально, за допомогою узагальнень і понять, а й емоційно, шляхом створення художніх образів. Їх естетичне ставлення характеризується категоріями прекрасного, піднесеного, трагічного, комічного, потворного. Естетика як наука вивчає суть і закономірності розвитку естетичних явищ в природі, суспільстві і людській діяльності.

Реально оцінити оточуючі явища, дати їм свою оцінку зможе тільки людина з високим рівнем сформованості естетичної культури.

Термін **“культура”** (від лат. cultura – оброблення, виховання, освіта, розвиток, шанування), специфічний спосіб організації і розвитку людської життєдіяльності, уявлень в продуктах матеріальної і духовної праці, в системі соціальних норм і закладів, в духовних цінностях, в сукупності ставлення людей до природи, між собою і до самих себе. Культура характеризує також особливості свідомості, поведінки й діяльності людей в конкретних сферах суспільного життя (**“культура праці, екологічна культура, політична культура”**), - так тлумачить це поняття філософський енциклопедичний словник.

В культурі може фіксуватися спосіб життєдіяльності всього суспільства в цілому (суспільна культура), соціальної групи (наприклад культура класу), чи спосіб життєдіяльності окремого індивіду (особиста культура). Поняття **“культура”** пройшло довгий час, з'явившись в європейській суспільній думці лише в другій половині XVIII ст. Спочатку воно являло собою цілеспрямований вплив людини на природу, потім виховання й освіту самої людини, пізніше воно стало показником особистої досконалості людини. В епоху Відродження під досконалістю культури почали розуміти відповідність гуманістичному ідеалу людини, а надалі – ідеалу просвітителів.

Як свідчать відомі вчені-філософи Булка О.В., Аверинцев Е.О., Іллічов Л.П., для домарксистської філософії характерне ототожнення культури з формами духовного і політичного саморозвитку суспільства і людини. Французькі просвітителі XVIII ст. Вольтер, Тюрго, Кондорсе зводили зміст культурно-історичного процесу до розвитку людського **“розуму”** і вимірювали сукупністю досягнень в галузі науки і мистецтва. Мета культури, - на їх думку, - зробити всіх людей щасливими, такими, що живуть в злагоді з запитамі і потребами своєї **“натуральної”** природи.

Німецькі ж філософи пошуки культури продовжили в сфері **“духу”**, в сфері моральної (Кант), естетичної (Шиллер, романтизм) або філософської (Гегель) свідомості і вона постає як галузь духовної свободи людини.

Вивчення спеціальної наукової літератури переконує, що поняття **“культура”** розвивалося філософами і в рамках антропології, і етнографії, і неокантіанства.

Марксистська концепція культури заснована на принципах історичного матеріалізму. Культура є специфічною характеристикою суспільства і виражає

досягнутий людством рівень історичного розвитку, що включає в себе певне ставлення людини до природи і суспільства, а також розвиток творчих сил і здібностей особистості.

Культура включає в себе не тільки предметні результати діяльності людей (машини, технічні споруди, результати пізнання, твори мистецтва, норми права й моралі), а й суб'єктивні людські сили і здібності, що реалізуються у діяльності (світогляд, знання й уміння, виробничі й професійні навички, рівень інтелектуального, естетичного і морального розвитку, способи і форми взаємного спілкування людей в колективі і суспільстві).

Культуру зазвичай поділяють на матеріальну і духовну відповідно до двох основних видів виробництва – матеріального і духовного. Найбільше цікавить духовна культура людини, а точніше – естетична культура, що є предметом дослідження естетики. Являючись філософською наукою, естетика вивчає два взаємопов'язані кола явищ: сферу естетичного, як специфічне виявлення ціннісного ставлення людини до світу і сферу художньої діяльності людей.

Естетика – наука про національно, класово, історично зумовлену суть загальнолюдських цінностей, їх створення, сприйняття, оцінку і опанування. Згідно з положеннями, висловленими в “Естетиці”, автором якої є Ю.Б.Борев, природа естетичного і його різноманітність у реальності і мистецтві, принципи естетичного ставлення людини до світу, суть і закономірності мистецтва – такі основні питання естетики.

Тільки людина з високим рівнем естетичної культури пізнає світ за найбільш загальними принципами опанування світу за законами краси. Якщо розглядати естетичну культуру як частину культури суспільства, то слід зазначити, що вона характеризує стан суспільства з точки зору його здатності забезпечувати розвиток мистецтва й естетичних відносин. Естетична культура – системне утворення, що має складну структуру.

“Системоутворюючим елементом естетичної культури являються естетичні відносини і відповідна їм система естетичних цінностей. До структурно-функціональних елементів естетичної культури належать: сукупність функціонуючих в суспільстві художніх цінностей, в яких об'єктивовані естетичні відносини і цінності; професійно-спеціалізована група діячів культури, що забезпечує їх функціонування; технічні засоби виробництва, тиражування і комунікації художніх цінностей; інститути, що знаходяться під контролем суспільства (музеї, театри, бібліотеки, клуби), що забезпечують функціонування естетичної культури й управління нею”.

Вчені, філософи, педагоги, літературознавці сходяться в тому, що функціональну структуру естетичної культури слід відрізнити від її складу, який утворюють самостійні сфери естетичної діяльності. Ядром естетичної культури є мистецтво, як діяльність, що породжує художні і об'єктивізує естетичні цінності. Елементами естетичної культури є художня самодіяльність, народне мистецтво, фольклор, архітектура, дизайн, художня література і таке інше. Естетичні принципи, вироблені в дизайні, поширюються на організацію природного середовища, ландшафти якої набувають і самостійну естетичну цінність, так виникає логічна естетика.

Вчені О.О.Бєляєв, Н.І.Киященко, Н.Л.Лейзеров зазначають, що естетична культура охоплює й соціальну сферу життєдіяльності людей: культуру побуту, дозвілля.

Як бачимо, естетична культура характеризує не тільки суспільство, а головне – індивіда. “Для того, щоб стати суб’єктом естетичної культури, людина повинна оволодіти системою естетичних відносин і цінностей, що склались”. Як частина культури суспільства естетична культура соціально обумовлена й наділена певною стійкістю традицій і цінностей.

Естетична культура передбачає звернення мистецтва до інтересів і потреб народу, забезпечення державою умов для вільної художньої творчості кожній людині, для всебічного залучення в різні види естетичної діяльності, перетворення цінностей світової художньої культури в духовний здобуток народу.

Останнім часом у філософській літературі поняття “естетична культура” утвердилось як загальна характеристика рівня засвоєння й перетворення світу й самої людини за законами краси. Вона органічно включає в себе як всі елементи естетичного духовного споглядання, так і всі здібності естетичної творчості. В загальному вигляді визначаючи естетичну культуру, можна погодитись з філософом М.С.Каганом, який розглядає її як систему “засобів і продуктів, за допомогою яких людина естетично опановує світ”.

Естетичне опанування світу об’єднує в своєму змісті такі тісно пов’язані процеси, як його сприйняття, духовна переробка й практичне перетворення у відповідності з потребами суб’єкта. Виходячи з цього, ми будемо розглядати естетичну культуру особистості як органічну єдність розвитку естетичної свідомості людини і її здібностей до естетичної творчості в різноманітних видах життєдіяльності. Таким чином, структуру естетичної культури складає естетична свідомість і естетичні здібності до творчості.

Розвинена естетична свідомість особистості включає в себе перш за все розвинену естетичну чуттєвість (естетичне сприйняття, емоції, переживання, почуття і чуттєва частина естетичного смаку) і естетично розвинений розум, або інтелект (раціональна частина естетичного смаку, естетичний ідеал, естетичні потреби, погляди, переконання).

Досвід наукових пошуків О.В.Гулиги, котрі висловлені в його праці “Принципи естетики”, свідчить, що естетичне сприйняття розвивається успішно, коли здійснюється систематичне спілкування з творами мистецтва. В процесі естетичного сприйняття нерідко виникають судження про побачене і почуте. Естетичні судження пов’язані з генетичною оцінкою всього твору, його змісту, втілення в художніх образах. Естетичні судження фіксують в словах те, що являється джерелом і суттю естетичних переживань. ***В естетичному сприйманні твору мистецтва визначається дві властивості:***

- безпосередність естетичного сприймання;
- його цілісність.

Безпосередність – важлива якість повноцінного естетичного сприймання. Адже саме наочне, чуттєве, образне вираження ідеї у словах, у звуках, кольорах складає специфіку мистецтва в порівнянні з науковим пізнанням.

Під **цілісністю** сприймання твору розуміють осягнення його як єдності. Людина, що сприймає художній твір, повинна вміти завжди відчувати у творі єдину лінію розвитку, яка втілює ідейний зв’язок окремих частин, епізодів подій. Естетичне сприймання учнів розвивається по мірі зростання його загальної культури, розширення

кола знань в культурі, науці, літературі, мистецтві. Для естетичного сприймання має значення і розумове зростання школяра, його навички аналізу, синтезу, порівняння.

Безпосередність естетичного сприйняття тісно пов'язана з чуттєвістю людини.

Розвинена естетична чуттєвість забезпечує людині можливість чуттєво пізнавати, засвоювати такі життєво важливі для неї властивості предметів, в яких їх суть виражається з найбільшою повнотою, впорядкованістю, організованістю, тобто забезпечує можливість пізнання і оцінки предмета одночасно. Причому таке чуттєве пізнання-оцінка здійснюється незалежно від безпосередніх утилітарних цілей. Як правило, такого роду естетичне опанування світу здійснюється на стадії споглядання активності особистості, чуттєвого його сприйняття.

Тонкість почуттів, переживань, емоційно-естетичного ставлення до оточуючого світу і до самого себе залежить від культури почуттів і сприйняття. Чим тонші почуття і сприйняття, чим більше бачить і чує людина в оточуючому світі відтінків, тонів, напівтонів, тим глибше виражається емоційна оцінка фактів, предметів, явищ, подій, тим ширший емоційний діапазон, який характеризує духовну культуру людини.

Аналіз життєвих ситуацій свідчить про те, що одна і та ж подія одну людину вимушує хвилюватись, переживати естетичну насолоду, а й іншу залишає байдужою, не викликає ніяких емоцій. Що ж це таке – емоції?

Емоційна сфера як складне і багатогранне явище вивчається в психології з різних сторін, проблематика досліджень досить широка. Питання про виникнення і функції емоцій вивчалися У.Джемсом, Ж.П.Сартром, П.К.Анохіним, П.В.Симоновим, П.В.Якобсоном та ін. Наприклад О.С.Никифоров розглядає емоції, як “узагальнені чуттєві реакції, що виникають у відповідь на різноманітні за характером екзогенні (ті, що виходять із власних органів і тканин) сигнали, що обов'язково спричиняють певні зміни в фізіологічному стані організму”.

К.К.Платонов на відміну від попереднього визначення, вважає, що емоції відбивають певні об'єктивні відносини між предметами і явищами реального життя та потребами людини і тому в свідомості вони викликають не образ предмета, а переживання.

П.В.Симонов відносить емоції до людських потреб. Він вважає, що емоції – це відображення мозком людини і тварини якоїсь актуальної потреби людини (її якості й величини) і вірогідності (можливості) її задоволення, яку мозок оцінює на основі людського і раніше набутого індивідуального досвіду.

Аналіз психологічної літератури дозволяє говорити про те, що ряд вчених не розрізняють специфіки емоцій і почуттів, тому визначають їх як синоніми. Емоціями або почуттями називаються своєрідні переживання, що відтворюють ставлення людини до предметів оточуючого світу (Н.Д.Левітов), переживанням людиною свого ставлення до дійсності (Т.І.Єгоров), психічні стани, що відображають суб'єктивні відношення індивіду до оточуючого середовища і самого себе (В.Я.Семке).

Останнім часом психологи виступають проти ототожнення емоцій з почуттями і дотримуються думки про те, що емоції – поняття, ближче до потреб, а почуття – ближче до переживань. Ми дотримуємося думки К.К.Платонова про те, що почуття – складна форма відображення, властива тільки людині, узагальнююча емоційне відображення й поняття. Вони відображають ставлення предметів і явищ до вищих потреб і стимулів

діяльності людини як особистості. Почуття, до структури яких входять і емоції, і поняття, соціально зумовлені й історично сформовані. Вони відображають певні суспільні відносини і тому загальні для всіх видів діяльності, в тому числі й естетичної. До них належать: радість від діяльності, любов до неї, задоволення, естетичний інтерес і т. ін.

Якщо емоції регулюють взаємовідносини людини як організму з середовищем, то почуття регулюють її відносини як особистості з іншими людьми, з суспільством..

На думку К.К.Платонова, почуття поділяються на моральні, інтелектуальні або пізнавальні й естетичні. Пізнавальні почуття виражаються в допитливості і цікавості, подиві й ваганні, впевненості й сумнівах, в зацікавленості новим і боязні його.

Естетичні почуття – це почуття краси або, навпаки, потворного, бруталного; почуття величі або ницості, непристойності; почуття трагічного і комічного. Естетичні почуття тісно пов'язані з моральними (ставлення однієї людини до інших людей, до справи, до діяльності, до себе, патріотизм, віра та ін.)

За впливом на життєдіяльність всі емоції поділяються на дві групи:

- **стенічні**, що підвищують життєдіяльність організму і дієздатність людини;
- **астенічні**, що знижують дієздатність людини.

Добре організованим навчальним заняттям притаманні стенічні емоції, але в певних умовах і в окремих учнів можуть виявлятися і астенічні емоції. Емоційний тонус і переважання стенічних або астенічних емоцій може закономірно виявлятися в учнів в найрізноманітніших видах діяльності, іноді перетворюючись в їх особистісну й характерологічну рису.

Слід розрізняти три пари найбільш простих емоційних переживань: задоволення – невдоволення; напруга – вирішення; збудження – заспокоєння.

Емоції задоволення або невдоволення біологічно розвивались як відображення зв'язку організму з зовнішнім середовищем і встановленням в процесі цього зв'язку вимог, які людина ставить до оточуючого середовища. В основі найпростіших емоцій лежать безумовні рефлексії. Більш складні переживання “приємного” і “неприємного” розвиваються у людини по принципу умовних рефлексів, як почуття. Емоції задоволення і невдоволення, що супроводжують виконання будь-яких дій, відіграють основну роль у перетворенні їх в звичку.

Звичайно, в жодному з переживань учнів не доводиться зустрічатись тільки з однією із зазначених емоцій, але бачити їх дуже корисно для розуміння емоційного життя учнів. Педагогічна робота повинна проводитись в напрямку формування вищих позитивних моральних, пізнавальних і естетичних почуттів і витіснення ними негативних. Чим змістовніше наше естетичне сприймання, тим змістовніше й почуття, що його супроводжує.

Якщо витвір мистецтва звинувачує, висміює зле, відстале в житті, що викликає відразу, воно може викликати естетичну насолоду від яскравості й майстерності художнього звинувачення.

Емоційний відгук на витвір мистецтва завжди своєрідно забарвлений. При сприйманні твору мистецтва – радість, обурення, сум (за героїв), ненависть (до злодія), глибоке хвилювання з приводу подій, що сталися, потрясіння з приводу трагічної розв'язки обов'язково пов'язані зі своєрідною художньою радістю від глибокого втілення в досконалії формі близької й важливої ідеї.

Таким чином, естетична насолода, що виникає в зв'язку з досконалістю художнього образу, тобто єдності ідеї й її втілення – обов'язкова умова естетичного сприймання.

Раціональна частина естетичної свідомості особистості дозволяє людині інтелектуально пояснити й обґрунтувати своє чуттєве сприймання світу, дати йому оцінку, виробити ідеальний теоретичний образ сприйнятого об'єкту. Найбільш повно і специфічно ця частина естетичної свідомості виявляється в умінні визначати закономірний зв'язок кількісних і якісних сторін предметів і явищ. Причому суспільна практика сама виступає важливим джерелом мислення, всієї пізнавальної діяльності людини, основним критерієм її істинності. Розумна людина – це людина, яка вміє думати, розмірковувати, самостійно робити висновки про речі, людей, події, факти з точки зору вищих норм і критеріїв людської духовної культури, виявляти “силу судження”, - за словами Іммануїла Канта.

Для того, щоб жити, люди повинні задовольняти різноманітні потреби. “Потреба – це необхідність людини в певних умовах життя і розвитку”. Психолог В.В.Богословський стверджує, що почуття підштовхують людину до активності. Щоб жити люди створюють і розвивають матеріальні й духовні цінності. Потреби впливають на переживання, мислення й волю людини. В зв'язку з задоволенням чи незадоволенням потреб, в залежності від способів і засобів їх задоволення людина переживає емоції напруженості або заспокоєності, задоволення чи невдоволення.

Потреби – основна збуджуюча сила пізнавальної та практичної діяльності людини. Згрупувавши потреби, можна виділити матеріальні, духовні й суспільні потреби. В основі такої класифікації – принцип спрямованості особистості на той чи інший об'єкт.

Духовні потреби – специфічно людські потреби. До них належать потреби в пізнанні й естетичній насолоді. Потреби в пізнанні бувають загальні (пізнання світу як цілого) й приватні (пристрасть до пізнання специфічних явищ дійсності). На основі потреби в пізнанні утворюється самостійна потреба в творчості. В цьому випадку пізнання стає не метою, а засобом задоволення потреби в творчості.

Потреба в естетичній насолоді посідає в житті людини значне місце. Дякуючи їй людина прагне зробити працю, відпочинок, своє життя красивим. Милування естетичними цінностями в дійсності і мистецтві облагороджує особистість, підносить її. Це милування може перерости в потребу художньої творчості: тоді людина не тільки оволодіває готовими естетичними цінностями, а й створює їх за законами мистецтва. “І духовні, і біологічні потреби мають як мінімальний, життєво необхідний для людини рівень вдоволення, так і більш високий, життєво не необхідний, наприклад “естетичні” рівні. Останні є розкошем для людини, вони виникають лише при наявності сприятливих умов життя”.

Причетність людини до вдоволення своїх естетичних потреб збагачує її індивідуальне життя, а завдання школи – формування цих потреб. Найвища естетична цінність – краса – це максимальна відповідність предмета людської потреби в досконалості. Деякі вчені естетичні потреби, так само, як і смаки, судження, погляди, естетичну оцінку включають до змісту естетичного почуття. Більшість же естетичне почуття вважають реакцією людини на естетичні властивості предметів дійсності і

явища мистецтва; естетичний смак – як конкретне вираження естетичного почуття в оцінці естетичних явищ дійсності і мистецтва; погляди – як прийняті людиною достовірні ідеї, знання, теоретичні концепції й припущення.

Вони слугують естетичним орієнтиром в поведінці, діяльності, відносинах. “Переконання – якісно вищий рівень поглядів. Це такі знання, ідеї, концепції, теорії, гіпотези, в які людина вірить, як в істину. Вона вважає реалізацію їх в житті необхідною і тому емоційно обстоює їх, готовий задля них постраждати, прагне захопити ними інших людей, робить вольові зусилля і практичні дії з метою їх здійснення. Органічною властивістю переконань є почуття. Відстоювання, захист, втілення переконань в життя тісно пов’язані з емоційними переживаннями людини”.

Естетичні погляди виражаються в естетичних смаках і судженнях. Власне, судження і є конкретним та прямим вираженням цих поглядів. В естетичних поглядах – передових чи відсталих, науково обґрунтованих чи ні, неминуче присутнє усвідомлене розуміння того, що людина вважає прекрасним чи потворним, естетично досконалим чи вульгарним. Однак усвідомленість і логічно-аналітична структура естетичних суджень не є їх єдиною ознакою. На відміну від естетичних смаків, вони є елементами світогляду людини.

Творчий характер естетичного почуття людини проявляється як в матеріально-виробничій діяльності, так і в ідеальній, уявній формі - в її естетичних ідеалах. Наявність останніх свідчить про досить високий розвиток естетичного почуття, уявлень і фантазії людини, про її певний досвід у розумінні предметного світу, людей, їх поведінки, взаємовідносин між індивідами, а також між ними і суспільством в цілому.

В ідеалах людини знаходять найбільш завершене з точки зору конкретної особи вираження її інтересів, мети її розуміння прекрасного. Естетичний ідеал – частина загальнокультурного ідеалу, соціального, морального й пізнавального. Істина, добро, краса – три складові ідеалу. В усі віки в цих словах втілювалось уявлення про вищі духовні цінності.

Істина – це правильне знання, відповідність поняття предмету. Теоретико-пізнавальне розуміння істини доповнюється практично-предметним. Предметна істина – втілене благо. Істину слід не тільки побачити, а й здійснити. Людині потрібна не тільки соціальна програма, а й ідеал, особистий, повсякденний, щось непорушне, як закони моралі. Фундаментом для такого ідеалу можуть стати зразки людяності, самовідданості.

Визначення поняття “ідеалу” подає Н.І.Кондаков, його погляди підтримують більшість вчених вчених-філософів та психологів і узагальнює О.В.Гулига. По-перше, це високий зразок, висока мета. По-друге, ідеал – досконалість, що виходить за межі реального. Ідеалізувати – значить представити щось краще, чим воно є насправді.

Ідеал трактується матеріалізмом як висока програма реальної суспільної діяльності (соціальний ідеал), як високий зразок поведінки (моральний ідеал) і як висока краса (естетичний ідеал). Разом з тим такий підхід до ідеалу не зняв проблеми мрії і фантазії в ідеалі. У людини повинен бути особистий ідеал, щось високе, надземне, що кличе здійснитись “вище сонця”, - яскравий вражаючий образ.

На думку О.В.Гулиги, в ідеалах людини знаходять найбільш завершене з точки зору конкретної особи вираження її інтересів, мети, її розуміння прекрасного. Слід

відзначити, що так, як пов'язане з добрим, так і моральний ідеал пов'язаний з естетичним. Однак, говорячи про естетично досконале, слід підкреслити те, що відповідає нашим уявленням про прекрасне. Моральне захоплення іноді викликають і люди, які зовсім не відповідають нашим естетичним уподобанням, - це загальновідомі речі. І хоч такі люди також можуть подобатись, але не з точки зору ідеалу про прекрасне.

Ми не відмовимо у наших найщиріших симпатіях добрим і самовідданим людям, коли вони не мають достатньої освіти, не розвинуті фізично, але ми їх не обираємо за зразок естетично прекрасного. В пошуках особистого ідеалу ми звертаємось до історії, до історії культури. Але в цьому пошуку найбільша духовна міць літератури, а літературні образи стають моральними й естетичними ідеалами.

Про естетичну вихованість особистості крім естетичної свідомості й естетичного інтелекту свідчать також естетичні здібності. В психології поки ще немає єдиного розуміння здібностей. Але найчастіше їх визначають як синтез властивостей особистості, що відповідає вимогам діяльності й забезпечує досягнення в ній (С.Л.Рубінштейн, Б.Г.Ананьєв, В.М.Мясищев, О.Г.Ковальов, Г.С.Костюк та ін.).

К.К.Платонов у своїх наукових працях відзначає, що за своєю структурою здібності бувають простими, елементарними і складними. Здібності проявляються, формуються й розвиваються тільки у відповідній діяльності. Специфіка діяльності визначає, які властивості необхідні для її опанування й успішного виконання. Крім того розрізняють здібності спеціальні (наприклад до музики чи літератури) і загальні.

Серед загальних здібностей називають найчастіше форми відображення або розумові здібності (сприймання, мислення, фантазія, пам'ять, воля і т. ін.), що виявляються у всіх видах людської діяльності. К.К.Платонов відносить сюди моральну і правову здібність, а також здібність до мистецтва. Але якщо зробити уточнення, то слід розглядати мистецтво, як вид естетичної діяльності, а здібності до мистецтва в такому випадку – це естетичні здібності.

А.Б.Щербо, Д.Н.Джола вважають, що естетичне виховання повинне сприяти формуванню у людини такого підходу до світу, який передбачає потребу в удосконаленні всього життєвого середовища. Таке ставлення виявляється в процесах естетичного сприймання, оцінки, естетичної діяльності. Значить, якщо розглядати психолого-педагогічному аспекті ті внутрішні умови або можливості особистості, які забезпечують установлення естетичного ставлення її до світу, мова повинна йти про здібності до естетичного сприймання, оцінки й естетичної діяльності. Саме вони можуть розглядатись як складові елементи складної естетичної здібності.

Кожна з перелічених здібностей відіграє особливу роль в структурі загальної естетичної здібності. Адже естетичним сприйманням постачається "матеріал" для естетичної оцінки; оціночна здібність забезпечує зіставлення сприйнятого з естетичною потребою; дякуючи творчій здібності відбувається матеріалізація, предметне вивчення естетичного ставлення, естетичне вдосконалення людського світу.

Складовими частинами здібності до естетичного сприймання виступають такі властивості особистості, як зацікавленість, допитливість, витримка, терпіння і т. ін. Вони сприяють формуванню уміння бачити, чути, спостерігати.

Як бачимо, здатність естетичного сприймання дає змогу людині, не відриваючись від конкретно-чуттєвих особливостей предмета спів ставити їх з розумінням його змісту і створити в своїй свідомості найбільш повний, цілісний образ предмета.

Естетичне ставлення до світу передбачає певне ставлення сприйнятих явищ до людської потреби в досконалості іншими словами – оцінку їх як прекрасних або потворних, піднесених або комічних. Таким чином виникають певні норми уявлення про існуючі позитивно цінні явища. Естетичні норми – образи, в яких узагальнені характерні ознаки потрібної людям досконалості. В цих образах – критерії досконалості найбільш характерні, типові. Так, еталон (символ) рівної, чистої поверхні – скло, дзеркало; критерій легкості – пушинка; образ “ракета” сьогодні втілює в собі критерій швидкості й потужності руху.

Окремі критерії можуть творчо синтезуватись в складні еталонні образи-стереотипи. Наприклад, образ “червона калина” існує в свідомості людей у вигляді асоціацій: як символ України, як мамина хата, обсаджена калиновими кущами, і гарна дівчина, як калина. Здійснений нами цілеспрямований аналіз спеціальної наукової літератури, дозволяє зробити висновок, що вся сукупність, система естетичних критеріїв, нормативів складає зміст естетичного смаку особистості.

Як політична позиція, як совість в моралі, смак – суб'єктивна естетична позиція особистості. В формуванні естетичного смаку велику роль відіграють здібності уявлення (репродуктивного і творчого), здатність мислити, усвідомлювати свій і чужий досвід.

Таким чином, ведучою властивістю в оціночних здібностях являється образне мислення, оперування образами сприймання і естетичними уявленнями, зразками. Результат оціночного процесу відображається в естетичних почуттях і судженнях. Емоційна оцінка може стимулювати людину до активної діяльності: зберегти, передати іншим те, від чого вона отримала естетичну насолоду, запобігти трагедії, змінити те, що не задовольняє.

Зрозуміло, що естетична діяльність не може існувати окремо від інших видів діяльності. Тому, коли людина діє в будь-якій сфері діяльності, вона прагне щось покращити, керуючись своїми уявленнями й судженнями про красу, при чому мета діяльності не відкидається, а поєднується з естетичною метою. В моральній сфері естетично-оціночне ставлення до своєї й чужої поведінки може продовжуватись в свідомому прагненні чинити красиво. Іншими словами, естетична діяльність тут полягає в пошуку оптимальної внутрішньої і зовнішньої форм високomorального вчинку. Найбільш специфічна форма естетичної діяльності – художня творчість, а найбільш високий рівень естетичних здібностей – творчі здібності, здібності до створення чогось нового, незвичайного.

В результаті представленого вище етапу теоретичного дослідження, аналізу, поширених в науковій теорії підходів до аналізу поняття “естетична культура особистості”, ми маємо можливість зробити такі узагальнення:

Таблиця 1. Критерії та показники естетичної культури

Критерії	Показники
----------	-----------

Естетична свідомість	• почуття красивого, потворного, високого, низького, трагічного, смішного; • естетичне ставлення до людей, до себе, до справи; • почуття патріотизму, радості від своєї діяльності; • обурення, сум, хвилювання, потрясіння; • задоволення від сприймання або навпаки; • напруга-послаблення; • збудження, заспокоєння
Естетичний інтелект	• потреба в естетичній насолоді, пізнанні, в удосконаленні світу, у художній творчості; • естетичні ідеї, теоретичні концепції, припущення; • естетичні інтереси, естетична мета; • розуміння прекрасного; • наявність естетичних переконань; • естетичний ідеал; • фантазія
Естетичні здібності	• уміння бачити, чути, спостерігати, зіставляти, порівнювати; • наявність естетичних норм; • образне мислення; • вміння давати естетичну оцінку; • усвідомлення свого й чужого естетичного досвіду; • воля, витримка; • творчі здібності

Оскільки, завдання нашої роботи не обмежуються теоретичним аналізом понять і явищ, а передбачають практичну реалізацію змісту естетичного виховання, то ми усвідомлюємо необхідність визначення рівнів сформованості естетичної культури особистості.

Таблиця 2. Рівні сформованості естетичної культури особистості

Рівні	Показники
Високий	Почуття красивого; естетичне ставлення до людей, до себе, до справи; почуття патріотизму; в діяльності перевага естетичних емоцій; збудження, радість задоволення, хвилювання, потрясіння; естетичні емоції перетворюються в якості особистості; потреба в естетичній насолоді, пізнанні, естетичному удосконаленні; естетична мета; естетичні ідеї, інтереси; розуміння прекрасного, естетична фантазія; використання еталонів, символів; розвинена фантазія уміння бачити, чути, зіставляти, порівнювати; наявність власних естетичних суджень; усвідомлення свого і чужого естетичного досвіду; воля, витримка в досягненні мети; творчі здібності; образне мислення; естетичний ідеал
Середній	Почуття красивого; естетичне ставлення до людей, себе, справи; перевага естетичних емоцій: радості, хвилювання; естетичні потреби в насолоді, пізнанні; естетичні ідеали; естетичні поняття;

	уміння зіставляти, порівнювати, фантазувати; естетична оцінка на рівні установлених норм; усвідомлення чужого естетичного досвіду; здібності до аналізу; естетичний ідеал
Низький	Невміння відрізнити красиве від вульгарного, байдуже ставлення до людей, до себе, до діяльності; перевага у діяльності астенічних емоцій: спокій, байдужість, невдоволення, відсутність естетичного ідеалу, естетичних норм; розуміння прекрасного на рівні уявлень; В оцінці прекрасного – відсутність власних суджень; відсутня естетична мета діяльності і потреба в ній; невміння аналізувати події

ВИСНОВОК

Естетична культура особистості – це сформована на основі власного життєвого досвіду та шляхом естетичного виховання з боку суспільства здатність людини розпізнавати й переживати прекрасне й потворне, піднесене й низьке, трагічне й комічне в мистецтві й навколишній дійсності, керуватися виробленими культурою естетичними цінностями у своїй практичній діяльності, створювати красу навколо себе й долати недосконалість світу. Українській державі необхідне покоління, здатне до сприйняття національних і загальнолюдських цінностей, до творчої діяльності, тому особливого значення сьогодні набуває виховання в молоді естетичної культури.

Естетичне виховання проникає в усі сфери дитячого життя, воно забезпечується всіма ланками виховання і використовує багатство і різноманітність його засобів. Усе це дає право вважати головним принципом естетичного виховання принцип всезагальності естетичного виховання і художньої освіти.

Методологічною основою і важливим принципом естетичного виховання на сучасному етапі є ідея комплексного підходу, який у реалізації системи естетичного виховання має подвійне значення. По-перше, система естетичного виховання має будуватися так, щоб різні види мистецтва постійно взаємодіяли між собою у процесі впливу на дитину, тобто організовується необхідність тісної взаємодії мистецтва на основі міжпредметних зв'язків. По-друге, естетичне виховання як виховання засобами мистецтва, так і засобами дійсності повинно стати органічною частиною будь-якого виду виховання.

Система естетичного виховання будується з урахуванням принципу творчої самодіяльності учнів. Це виявляється у здатності школярів переносити вироблені творчі навички на виконання будь-якої справи.

Нові завдання в галузі виховання у загальноосвітній школі суверенної України докорінним чином змінили і установки в естетичному вихованні. Від завдань бачити, відчувати, розуміти прекрасне вони перетворились на більш складні і пов'язані зі здатністю творити його у навколишній дійсності, праці, мистецтві, у повсякденному житті. Ця здатність є важливою ознакою нашого часу і забезпечується завдяки реалізації принципу виховання естетичного сприйняття в процесі навчальної діяльності.

Ці принципи забезпечують реалізацію системи естетичного виховання і сприяють формуванню естетичної культури підростаючого покоління. Одним з основних завдань школи на сучасному розвитку естетичного виховання є створення його системи. Під системою розуміється живий, цілеспрямований, організований і контрольований процес художньо-естетичної освіти, розвитку, виховання дітей, побудований на основі сукупності методологічних принципів, психолого-педагогічного обґрунтування методичних документів, які забезпечують здійснення у нерозривному зв'язку з естетичним вихованням особистості, її моральний і трудовий розвиток.

Основним структурним елементом системи естетичного виховання є особистість, оскільки мета, завдання, специфічні методи естетичного виховання орієнтовані на естетичний і загальний розвиток особистості, збагачення її у педагогічному процесі з

урахуванням індивідуальних і психологічних особливостей організації впливу на учнів різного віку.

Однією з ведучих підсистем естетичного виховання є навчально-виховний процес школи. Предмети природничо-математичного, гуманітарного та естетичного циклів, а також трудове виховання вносять у цю підсистему свій вклад і одночасно тісно пов'язані між собою як її елементи. Керівну роль у забезпеченні педагогічної цілеспрямованості цього процесу відіграє учитель.

Наступна підсистема — позакласна діяльність школярів, пов'язана з навчально-урочною діяльністю. Особливе місце належить в ній факультативним курсам з предметів художнього та інших циклів. Функціонування цієї підсистеми передбачає необхідність використання творчого підходу до будь-якого виду діяльності дитини, форми і методів пробудження їх інтересу до естетичної творчості, а також здійснення педагогічного контролю за соціально-оцінною діяльністю учнів у процесі позакласної та позашкільної роботи, організації дозвілля і поведінки підлітків.

Важливою підсистемою є також художньо-естетичні впливи засобів масової комунікації (преса, радіо, телебачення, кіно), сім'ї, мікро середовища підлітка. Контроль з боку школи за діяльністю її елементів виявляється у вивченні і аналізі впливів, ступеня сформованості в підлітків естетичного ідеалу, смаку, критичної оцінки естетичної інформації, художніх інтересів і потреб школярів у галузі мистецтв, мотивів спілкування з ним.

На основі змісту поняття "естетична культура особистості", що включає сукупність розвинутих естетичних емоцій і почуттів, потреб і смаків, сформованих естетичних оцінок та ідеалів, визначено основні критерії вихованості естетичної культури старшокласників, а саме: емоційний, інтелектуальний, мотиваційно-діяльнісний, комунікативний, а також їхні показники. Виокремлено рівні розвитку естетичної культури старшокласників, це: відносно високий рівень, вище середнього, середній, нижче середнього, відносно низький.

Дослідно-експериментальна перевірка реалізації запропонованої методики показала певний прогрес у підвищенні рівня естетичної культури старшокласників. У цьому переконують кількісні та якісні показники – зростання комунікативної культури старшокласників (вміння слухати інших, поважно ставитися до їхніх поглядів, переконливо доводити свої думки), прагнення до самостійного оволодіння мистецтвознавчими й культурологічними знаннями, підвищення активності в позакласній роботі.

Таким чином функціонування системи естетичного виховання ефективно здійснюється тоді, коли вона діє не ізольовано, а включається у комплекс усієї навчально-виховної роботи і здійснюється з допомогою цілеспрямованого педагогічного керівництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бугайко Т.Ф., Бугайко Ф.Ф. Навчання і виховання засобами літератури. - К.: Радянська школа, 1973. - 176 с.
2. Бутенко В.Г. Формирование у старшеклассников эстетического отношения к искусству //Советская педагогика. - 1990. - № 5. - С.21-23.
3. Гавриловец К.В., Казимирская И.И. Нравственно-эстетическое воспитание школьников: Книга для учителя. - Минск: Народна асвета, 1988. - 128 с.
4. Гончаренко М.В. Проблеми естетичного виховання. - К.: Мистецтво, 1976. - 224 с.
5. Гришин В.В., Лушин П.В. Методики психодіагностики в учебно-воспитательном процессе. - М.: Знание, 1990. - 64 с.
6. Гулыга А.В. Принципы эстетики. - М.: Политиздат, 1987. - 286 с.
7. Гулыга А.В. Что такое эстетика?: Книга для учащихся. - М.: Просвещение, 1987. - 173 с.
8. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: Навчальний посібник. - К.: Вища школа, 1997. - 304 с.
9. Киященко Н.И., Лейзеров Н.Л. Эстетическое творчество. - М.: Знание, 1984. - 112 с.
10. Кон И.С. Психология ранней юности: Книга для учителя. - М.: Просвещение, 1989. - 255 с.
11. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник. - М.: Политиздат, 1975. - 428 с.
12. Кульчицкая Е.И. Родителям о воспитании культуры детей. - К.: Радянська школа, 1980. - 126 с.
13. Кучерява З. Торкнутися краси //Українська мова і література у школі. - 1995. - № 5-6. - С.23-25.
14. Лихачов Б.Т. Эстетика воспитания. - М.: Педагогика, 1972. - 196 с.
15. Никифоров А.С. Эмоции в вашей жизни. - М.: Советская Россия, 1974. - 189 с.
16. Общая психология: Учебное пособие для студентов пед. институтов /под ред. В.В.Богословского и др. - М.: Просвещение, 1981. - 383 с.